

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 2 (93)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Қазақстанның киелі жерлері

Мұқтар Ә.Қ. Алтынордалық Сарайшық ортағасырлық тарихи деректерде 4

Бөкей Ордасына – 220 жыл

Ғиззатов С.М. Бөкей Ордасының тарихи тұлғалары және олардың атқарған қоғамдық-саяси қызметтері 10

Археология

Моллақанағатұлы С. Маңғыстаудан табылған «Диуани хикмет» қолжазбасы 17

Шағирбаев М.С., Сорокин Д., Казизов Е.С., Морыксин Д.В., Бычков В.С. Исследования остеологических материалов с городища Шымкент (2019-2020 гг.) 23

Аймұхамбет Ж.Ә. Шырайлы қаланың шынайы әпсаналары 47

Алаш тарихы

Сайлаубай Е.Е., Рахметуллин Е. Шыңғыстау өңірінен шыққан қазақ байларының меценаттық қызметі мен тағдыры 55

Филология

Хамзин М. Ақын Дия қажы Ахметұлы шығармашылығы: таным және тәлім аясындағы ой-толғамдар 73

Айтмұхамбетова Б.А. «Призовой слиток на казахской поэтической ниве!» 80

Асанов Қ.Д. Сөз өнерінің насихатшылық сипаты 97

Кәріпбаев Ж.Т. Жүсіпбек Шайхисламұлының «Жүсіп-Зылиха» тақырыбындағы назирасы 104

Этнография

Жәкішева З.С. Дара тұлға 121

Жүнісқанов Е.Б. Қазақтың құсбегілік өнері 134

Музей ісі

Ахметова С.М. Қасиетті құранның поэтикалық аудармасы 140

Мәдениеттану

Мырзахметов А.Ә. Архетип және көркем шығармашылықтағы «түпсана» 145

CONTENTS

Sacred places of Kazakhstan

Mukhtar A.K. Sarayshyk the time of the golden horde in medieval historical sources 4

Bukeevskaya Horde - 220 years

Gizzatov S.M. Historical figures of the Bokey horde and their socio-political activities 10

Archeology

Mollakanagatuly S. Manuscript of «Diwani hikmet» found in Mangystau 17

Shagirbayev M. S., Sorokin D., Kazizov E. S., Moryksin D.V., Bychkov V.S. Research of osteological materials from the medieval settlement of Shymkent (2019-2020) 23

Aimuhambet J.A. Genuine legends of a beautiful city 47

Alash's story

Sailaubai E.E., Rakhmetullin E. Medical activities and the fate of the kazakh riches, emitters from the region of Chingistau 55

Philology

Khamzin M. Creativity of akyn Dia kazhy Ahmetovich: thoughts in the field of knowledge and education 73

Aitmuhanbetova B.A. Golden Zhamby in Kazakh poetry or A new look at the heritage of Zhambyl 80

Asanov K.D. Information and propaganda character of oratory 97

Karipbaev J.T. Tale by Zhusupbek Shaykhislamula on the topic «Yusup-Zylikha» 104

Ethnography

Jakisheva Z.S. Unique personality 121

Zhuniskanov E. B. The art of domestication birds of prey 134

Museum business

Akhmetova S.M. The poetic translation of the holy quran 140

Cultural studies

Mirzakhmetov A.A. Archetype and «subconsciousness» in artistic creativity 145

Мырзахметов А.Ә.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
e-mail: mirza_achmet@mail.ru

АРХЕТИП ЖӘНЕ КӨРКЕМ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚТАҒЫ «ТҮПСАНА»

Мақалада архетип ұғымы, оның идея ретінде туындауы, ол туралы негізгі тенденциялар мен концепциялар жүйеленеді. Архетип тарихи-мәдени жадымыздағы маңызды ұғымдардың бірегейі болып табылады. Бұл ұғымның терминдік сипатқа ие болып, ғылыми айналымға енуі белгілі швед ғалымы К.Г. Юнгтің есімімен байланыстырылады. Мақала авторы К.Г. Юнге дейінгі пікір айтушылардың маңызды тұжырымдарына да назар аударып, ой қорытады. Антикалық философиядан бастау алған бұл ұғым әдетте Платонның айтқан «эйдос» жайлы түсінігінен орын алғандығы сөз болады. Сондай-ақ Бл. Августиннің көзқарастарында кездесетіні айтылады. И. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Ф.В.И. Шеллинг сынды ойшылдардың пікірі аталған зерттеушілер пікірімен үндес екендігі салыстырулар арқылы тұжырымдалады. XX ғасырдың ғылыми концепциясынан «архетипке» мағыналас Э. Дюркгейм мен Л. Леви-Брюльдің «ұжымдық ұғымын», Ф. Бастианның «қарапайым идеялар» немесе «алғашқы түсінік» тұжырымдары да мысалға алынады.

Көркем шығармашылықтағы сана-бейсана-түпсана байланысы туралы көптеген ғылыми пайымдаулар жасалды. Теоретик зерттеушілер жадтағы ақпараттардың белгілі дәрежеде өнер туындысына түпнұсқа болатындығын түрлі әдіс-тәсілдермен талдап, түсіндіруге ұмтылды. Бұл ұмтылыстар нәтижесінде құнды тұжырымдар жасалды.

Түйін сөздер: архетип, идея, тенденция, концепция, бейсаналық, миф, образ, сюжет.

«Архетип идеясының» қалыптасуы: тенденция және концепция

Архетип теориясының ғылыми айналымға енуі швед психиатры К.Г. Юнгтің оқуларына телінеді. Оған дейінгі жол ашушылардың мыңжылдық тәжірибесі көбіне назардан тыс қалып жатады, айтылған күннің өзінде фрагменттік, атүсті ескеріледі. Мысалы, антикалық философиядан бастау алған бұл ұғым әдетте Платонның айтқан «эйдос» жайлы түсінігінде, кейін Бл. Августиннің көзқарастарында бас көтерген. Араға

ғасырларды салып И. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Ф.В.И. Шеллинг сынды ойшылдардың пікірімен үндестігі бар. XX ғасырдың ғылыми концепциясынан «архетипке» мағыналас Э. Дюркгейм мен Л. Леви-Брюльдің «ұжымдық ұғымын», Ф. Бастианның «қарапайым идеялар» немесе «алғашқы түсінік» тұжырымдарын байқауымызға болады. Бұл жайында К.Г. Юнг өз теориясының қайнар бастаулары туралы жазған еңбектерінде атап өткен: «Бағзы заманда Аристотельдің көзқарасына қарамастан, барлық құбылыстың алғышарты және «мінсіз тәртібі (supraordinate)» ретінде платондық

Идея бас көтерді... «Архетип» әсте жаңа термин емес, себебі ол бұған дейін Св.Августинде және «Идея» ұғымының синонимі ретінде қолданылып келген. III ғасырға тиесілі болуы мүмкін Corpus Hermeticum еңбегінде Құдайды «архетиптік жарық» (Scott.Hermetica, I, 140) ретінде сипаттаған.

К.Г. Юнг «Ұжымдық бейсаналықтың архетиптері хақында» атты еңбегінде «архетип» сөзі арғы христиан философиясының өкілдері Филона Иудеяда (De orificio mundi, I, 69) «адамдағы Құдай бейнесі» ретінде кездесетінін, Иринуяда: «Әлем Жаратушысы нәрселерді өз ішінен жасаған жоқ, алайда Ол оларды өзінен тыс архетиптерге ұқсатып жаратты» (Adversus haereses, II, 7,5) деп келетін жолдарды мысал ретінде келтірген. Ғалым «Инстинкт және бейсаналық» мақаласында архетип идеясын Бл.Августиннен алғандығын айтады (Юнг, 1997: 65) және бастапқыда архетиптерді «алғашқы образдар» деп атаған сөзін өзіне дейінгі ғалымдардың қолданысынан алынғандығын «Британ психологиялық қауымдастық» симпозиумінде (12.06.1919 жыл, Лондон) ғылыми ортаға ашық мәлімдейді.

Ізденіс нәтижесінде «архетип» термині Дионисия Ареопажитада бірнеше рет кездесетіні анықталды. Мысалы, «Аспан иерархиясы» трактатында – материалдық емес архетиптер, «Қасиетті сандар» трактатында – архетиптік тас («De selesti hierarchia») сөздері пайдаланылған. Леви-Брюл әлемтанудағы символикалық фигураларды белгілеу үшін «ұжымдық ұғым» терминін қолданған екен.

Юнг «архетип идеясы» жүріп өткен мыңжылдықтар жолын жоққа шығармайды. Өзін жаңалық ашушы ретінде көрсетуден аулақ, тек жалғастырушы екендігіне назар аударта қысы келген. Ғалым «алғашқы образдар қиялға ерік берілгенде көрінетінін және бұл жерде архетип ұғымының сипаттық қолданысы шығатынын» мысалға келтіре отырып: «Мен бұл фактіні келтіріп отырған алғашқы адам емеспін. Бұл құрмет Платонға тиесілі. «Қарапайым идеялардың» кеңінен таралғандығына назар аударта қан, этнология аймағындағы тұңғыш зерттеуші Адольф Бастиан еді. Кейін Дюркгеймнің ізбасарлары – Юбер мен Мосс атты екі ғалым қиялдың «категориялары» жайлы айтты. «Бейсаналық ойлау» деп аталатын бейсаналық тұрғыдан бейімделуді алғаш Герман Узенер байқады. Бұл жаңалықтарға менің қатысым болса, ол –

архетиптердің тек дәстүр, тіл және миграцияда ғана таралмаған, архетип қандай да бір сыртқы әсерсіз кез-келген уақытта, кез-келген жерде пайда болатындығын көрсеткенімде», (Юнг, 1997: 215-216) – деп ағынан жарылады. «Кез-келген уақытта, кез-келген жерде пайда болатын» архетип бұған дейін жазылған және бұдан кейін де жазылатын көркем шығармаларға назар аудартады. Қайнар бастаудағы ақпарат тек пошымын өзгертіп, қайта жаңғыра бермек.

Зерттеу жұмысының ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейінгі архетиптердің генезисі мен әртүрлі архетиптік кешендерді анықтау атты негізгі мақсаттарының біріне жету жолында жинақтаған «архетип» жайлы мағлұматтарды Батыс ғылымындағы «архетип» негіздемесі және орыс әдебиеттануындағы «архетиптік» бастаулар деп ішінара екіге бөліп қарастырдық.

«Архетиптің» қайнар бастауы, негіздемесі Батыс ғылымына тиесілі.

Ұзақ уақыт бойы «архетип» ұғымы классикалық «идея» ұғымымен синоним болды. Платонның пікірінше, әр ұғым – болмысқа, ерекше мәнге ие. Бұл мәндер – идея (немесе түрлер) деп аталады. Идея – бұл шынайы болмыс. Идеялардың ешқайсысы пайда болмайды және жойылмайды, бір-бірінен алшақ емес. Олар сезіммен қабылданбайды, тек терең оймен ғана ашылады. Әр идея әр нәрсенің алғашқы үлгісі (парадигма) сынды. Яғни, әр нәрсе идеяның өзі секілді. Платонның идеялары жоғарғы идеямен түйінделген идеялардың иерархиясын құрайды (Демиург → әлемдік жан → төрт күш (жер, су, ауа, от) – денелік табиғат). «Идеялар туралы білім адам жанында бұрын көрген естелік ретінде сақталады. Адам жаны сезімдік образдарға берілгендіктен естеліктер ұмтылады, бірақ кейін қайтадан өмірге келеді. Жаңа білімді игеру дегеніміз – туа біткен жалпы ұғымдарды еске түсіру немесе көкірек көзінің ашылуы арқылы түйсіну деп аталады» (Краткая философская энциклопедия, 2001: 171) дейді.

Платон «көкірек көзінің ашылуын» ойлаудың табиғи тәсілі деп атады. Бұл тұрғыдан келгенде Анаксагор екеуінің материалдық сипат алғанға дейінгі «тұқым-эмбриондар», заттардың идеясы жайлы түсініктері өте ұқсас. Екеуі де «өмір мен өлім – бұл бұрыннан бар «эйдос», «тұқым» элементтерінің қосылуы мен бөлінуі ғана» деген тұжырым айтқан. Тек Платонның ілімі аспан денелерінен бастап адамға қарай ауысуға басымдылық берген. Яғни, адамның

жердегі тұрмысын аспани құбылыстармен түсіндіргісі келген. Ғалымның идея туралы ілімін түсіндіретін «Мемлекет» атты жетінші кітабында айтылатын атақты «Үңгір туралы мифі» сөзіміздің дәлелі бола алады. «Адамның жердегі тұрмысы – қараңғы үңгірдің қабырғасына түсіп тұрған жарықтағы көлеңке сынды, шынайы өмір үңгірдің сыртында» (Платон, 1999: 254) – дейді Платон.

«Тұқым-эмбриондар» туралы ой Эпикурға: «заттар образ қалыптастыратын атомдар кешенін бөледі. Образдардың қалыптасу жолы біздің сезімдерімізге тікелей әрі дәл әсер етуі арқылы іске асады» деген тұжырым жасауға мүмкіндік берді. Ол осы тұжырымнан ақиқаттың үш «өлшемін (критерий)» шығарады.

Бірінші өлшем – Объективті (бәз қалпында қабылдау);

Екінші өлшем – Пропеппсис (сезім әсерлері қалдырған іздер);

Үшінші өлшем – «Ләззат» және «азап» сезімдері.

Яғни, Эпикур теориясы Платон мен Аристотельдің теориясын біріктіреді (Аристотель «жалпыдан – жалқыға» қатынасын назарға ала отырып, заттардың пайда болу ұғымдары арқылы олардың мәні мен мазмұнын білуге болады деген).

Кейін, орта ғасырларда реализм пайда болды. Олар эмпирикалық әлемдегі жекелеген заттар емес, тек жалпы ұғымдар немесе универсалиялар ғана ақиқатқа ие деген ұстанымды алға тартты. Универсалияның бар екендігі ешкімге күмән тудырмаса да, көптеген даулы сұрақтардың пайда болуына әсер етті. Универсалиялар ұғымын «заттар пайда болғанға дейінгі» (Джон Скот Эриуген), «заттардың ішіндегі» (Фома Аквинский), «заттардан кейінгі» (Локк) ақылмен қалыптасқан немесе қарапайым «заттар атаулары» (номиналистер, Оккам, Росцелин) деп түсіндірген пікірлер бар [Платон, 1999: 468].

Иоанн Скот Эриуген «Табиғатты бөлу туралы» еңбегінде алғашқы үлгі жайлы ойларын ортаға тастап, «Архетип» деген сөзді алғаш рет пайдаланған. Ол «табиғат өздігінен жаратылды ма, әлде жаратушының әсері бар ма?» деген сұраққа жауап іздей келе:

1) Табиғат жаратылмаған және жаратушы – бұл Құдай.

2) Табиғат жаратылған және жаратушы – бұл Логос немесе ішінде барлық заттардың

архетиптері бар Құдайдың құдыреті (архетип сөзі тұңғыш рет осы сөйлемде пайдаланылған – Автор). «Ондағы бар нәрсе ешқашан жойылмайды – бұл мәңгілік өмір». Бұл жерде автор табиғи заттарды және тылсым дүниелерді бір уақытта жарата алатын әлдебір субстанция туралы айтып тұр.

3) Табиғат жаратылған, бірақ өзі жарата алмайды. Бұл кеңістік пен уақыт бойынша құрылған әлем.

4) Табиғат жаратылмаған және жарата алмайды... Бәрі Құдайдың ішінде, һәм Құдай бәрінің ішінде болады. Яғни бастапқы архетиптер Құдайдың айналасында және Құдайда шоғырланады (Реале, 1994: 95).

Түпкі бейне, алғашқы бейне жайында Бонавентура (әлемді тұрақты символдар жүйесі ретінде бейнелейтін дәстүр), Аверроэст (адам интеллектісінің бірлігі (Реале, 1994: 124), Сент-Августин (жаралғанда барлық мүмкіндіктердің «дәндері отырғызылған» (Реале, 1994: 193) сынды ғалымдар өз теорияларын ұсынады.

Corpus Hermeticum (шамамен б.з. III ғасырында жазылған, XIV ғасырда Фицино аударған) Құдайды «архетиптік жарық» ретінде бейнелейді. Бұл Құдайдың бүкіл әлемнің прототипі екенін білдіреді. [8, 230]. Фицино еңбегінде: «универсумның көрінуі магиялық жады негізінде жатыр, оны зерттеу әдісі бұл тәжірибеден кейін жадыда қалған архетип-образдарды анықтады» деп жазады. Дж.Бруно «Идея көлеңкелері» кітабында идея көлеңкелері танымға сыймайды, олар магиялық образдар, Құдайдың ақыл-ойының шапағы, барлық материалдық заттар олардың көшірмелері екенін айтты. (Реале, 1994: 22).

Кез-келген зат өзінде бар дүниемен дамиды. Дәлдің (тұқымның) ішіндегі өсуіне әсер ететін күшті Парацельс «архео» деп атаған. Архео – бұл материяның өмірлік бастауын ұйымдастыратын аристотельдік форманың материалдандырылған бір түрі. Парацельс оны «қырнап-жону» әрекетімен салыстырады: «бізді Құдай қалыптастырды, содан кейін өмір қырнап-жонады» [Эпштейн, 1987: 62].

Декарт «Мен» ойлаушы болмыс ретінде көптеген идеяларға толы екенін байқайды. Ол идеялардың үш түрін ажыратады:

– туа біткен, адам сана-сезімі арқылы өз ішінен табады;

– жүре пайда болған, адамға сырттан келіп, мүлдем басқа нәрселерге жүгіндіреді;

– жаратылған, өзі құрастырып алған (Реале, 1994: 201).

Лейбниц идеялар тұқым сынды адамға туа бітеді де, тәжірибе арқылы анықтала түсетін қабілет, икемділік сынды уақыт өте айқын көріне бастайды деген. Ол кейін Платонның «еске түсіру» жайлы айтқанының негізі бар екенін мойындап, тіпті одан зоры «адам жанына бәрі мәлім» (Реале, 1994: 295) екенін айтты. Бұл Платон ілімінің жаңа мән-мағынасы еді.

Мальбранштың «Сұхбаттарында»: «Құдай – бұл әлемді құрайтын және біздің тәніміз өмір сүретін материяның архетипі, ол біздің барлық шындық идеяларын қамтиды» (Реале, 1994: 227).

Осылайша, Декарт, Лейбниц, Мальбранш, Паракельс және Бруно архетиптердің шығу тегін «құдайлыққа» тіреген. Дегенмен, схоластикада «архетиптер – бұл адамның санасында таңбаланған және пайым жасауына көмектесетін табиғи образдар» деген пікір де бар (мысалы, Шербург Гербер).

Локк қарапайым идеялардың екі түрі – сезіну мен рефлексивті идеялар бар деп жазған. Беркли «Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge (Адам білімінің принциптері туралы трактаты)» еңбегінде: «... барлық мағынаға ие болған сөздер идеяларды белгілеуге қызмет етеді. Кез-келген білім біздің идеяларымызбен жүзеге асырылады. Барлық идеялар сыртқы немесе ішкі әлемде пайда болады. Егер сырттан пайда болса, онда олар сезім мүшелерінен пайда болғаны, яғни, «сезіну» деп аталады. Егер олар іштен пайда болса, онда ол ақыл-ойдың әрекетін білдіреді және ойлар деп аталады» (Беркли, 1978: 139), – деген.

Гельветиус физикалық сезінушілік пен есте сақтау қабілеті немесе тек сезімталдықтың өзі барлық идеялардың қалыптасуына себеп болатындығын дәлелдеді (Реале, 1994: 506).

Вольтер: «...адамдардың іс-әрекеттері ешқашан еркін болмайды. Іс-әрекет сөзсіз темпераменттің, пайда болған идеялардың, бақыт туралы ұғымдардың салдары. Бір сөзбен айтқанда, алған тәрбиеге, келтірілген мысалдарға, өмірлік тәжірибеге негізделген көзқарас (Реале, 1994: 510), – деген.

Бізежелгі, ортағасырлық және жаңа дәуірдегі ең ірі философтардың сөздерін келтірдік. Бірақ бұл архетип туралы жазған, айтқан, әлдебір ұғыммен салыстыру үшін қолданған ғалымдар қатарының толық тізімі емес. Гераклит, Прокл,

Плотин, Филон Александрийский, Дионисий Ареопагит, Авиценна, ибн Араби, Сухраварди, Вико, У. Блейк, Т. Тейлор, Карус, Гартман, Экхарт – бұл толық тізімнің бір ширегі ғана.

Ғылым қанатын кеңге жая бастаған кезде «идеяның» құндылығы біршама төмендеді. «Идея» ұғымының мазмұнында архетиптің метафизикалық құндылығы да жатқаны мәлім. Себебі, «идея» танымның ішкі шарты ретінде «ойға» айналады. Спиноза өз тұжырымында: «идеяны» жанда пайда болатын ой ретінде қабылдаймын» (Спиноза, 1952), – дейді. Кант архетипті «априорлы идеялар» деп ақыл-ойдың шектеулі категориясына жатқызған. Архетип Дюркгеймнің «ұжымдық идеяларымен», бихевиористердің «мінез-құлық үлгілерімен», И.Г. Ламберттің «жан түкпірінде жатқан ұғымдарды» білдіретін аффективті белгілерімен, Ф. Шеллингтің «бейсаналы-интуитивті алғашқы образдарымен» ұқсас, мәндес екенін атап өткіміз келеді. Ол Гетенің «алғыфеномендеріне» («прафеномендерге») жақын. Ақын «Орфикалық ілкі етістіктер» өлеңінде келесі ұлы күштерді көрсеткен:

- 1) тұлға перісі;
- 2) энтелехия идеясы;
- 3) тихе (тағдыр), өмірдің шешуші сәттерінің жиынтығы ретінде;
- 4) эрос, еркін және көңілді шешім мағынасындағы махаббат ретінде;
- 5) ананка, нақты өмірлік жағдайлардан туындайтын қажеттілік ретінде;
- 6) эльпис, болашақ бостандық пен дамудың үміті ретінде (Ломоносов, 1952: 100).

Мифологиялық зерттеулерде архетиптер «мотивтер» деп аталды; алғашқы қауым психологиясы Леви-Брюль енгізген «ұжымдық идеялар» ұғымына сәйкес келеді, ал салыстырмалы дінтану саласында оларды Хуберт пен Мосс «қиял категориялары» ретінде анықтады. Адольф Бастиан оларды «бастапқы ойлар» және «қарапайым идеялар» деп атады.

Жоғарыда келтірілген мысалдар К.Г. Юнгтің кең ауқымды «архетиптік бағыттың» жалғастырушысы болғандығын айқындайды.

К.Г. Юнгтің жазбаларында архетиптердің сипаттамалары мүлде өзгеше. Себебі, оның әр жұмысы архетиптің бір қырын, қасиетін ашуға және нақты анықтама беруге бағытталған. XX ғасырдың көптеген зерттеушілері архетипке қызығушылық танытты. Архетип көбінесе психологияның, мифологияның, символиканың категориясы ретінде зерттеледі. Бұл жайында

аса маңызды еңбек жазған Е.М. Мелетинский өз еңбектерінде З. Фрейд, О. Ранк, Э. Нейман, Ш. Бодуэн, Дж.Кэмпбелл, Ж. Дюран сынды ғалымдарға сілтеме жасайды (Мелетинский, 1978: 5-14). Германиядағы менталисттік мектебі мен АҚШ-тағы Жаңа сын қазіргі әдебиеттегі көркем шығармашылық ежелгі мифтердің прасимволдарының ретроспективті көрінуі тұрғысынан зерттеулер жүргізген. Э. Нойман «Сананың шығу тегі және тарихы» (1949) кітабы бойынша архетиптер – трансперсональды доминанттар деп көрсетілген. Ж. Дюран «Қиялдың антропологиялық құрылымдары», (1969) еңбегінде алғашқы құрылымдық схемалардың әсерінен символдар – сөзге, архетиптер – идеяларға айналады. Осылайша символдар, архетиптер және схемалардың динамикалық жүйесі баяндаушылыққа айналады деп санайды.

Бұл дегеніңіз, символикалық интерпретация туындының мәнін ішінен емес, шығармадан тыс, онда қолданылған образдардың бастапқы мағынасынан тапты. Өнер туындысы адамзат жасаған үлкен мифтің мәтіні ретінде қарастырылды, онда психоаналитикалық архетиптерге негізделген санаулы ғана шешуші әрекеттер сансыз нұсқада ұсынылған (Вейман, 1975: 199-200).

Нортроп Фрай мифология мен жүйені, архетип және құрылымды біріктіре отырып, әдебиет тарихына жаңаша көзқараспен қарау керектігін ұсынды. Оның пікірінше, әдебиет – бұл алғашқы қауым мәдениетінен табуға болатын салыстырмалы түрде шектеулі және қарапайым формулалардың біте қайнауы. Біз оған қайта-қайта орала беретініміздің себебі: әдебиет – бейсаналық ілкітип процестеріне байланған типологиялық кері байланыс жүйесі. Әдеби мотив, сюжет немесе әрекет мифпен анықталады.

Бұдан шығаратын қорытынды: мифология – бұл шығармашылықтың құрылымдық принципі. Миф – архетип.

Фрай өнердің негізгі бес поэтикалық режимін анықтады:

- миф, романсеро (аңыз, ертегі, аңыз әңгіме);
- жоғары еліктеу формасы (эпос, трагедия);
- төмен еліктеу формасы (комедия, реалистік проза);
- ирониялық поэзия.

Ол тіпті бүкіл көркем шығарманың «орталық мифін» анықтайды. «Орталық миф» – кейіпкердің шытырманға толы саяхатқа

аттануы туралы аңыз. Ол табиғи циклдармен және «Алтын ғасырды аңсау» туралы арманмен тікелей байланысты. Әдебиет тарихы архетиптерді зерттеу тұрғысынан келгенде «әдеби антропологияға» айналады: әдеби шығармалар шарттарға, шарттар жанрға, жанрлар алғашқы үлгіге, яғни архетиптерге иек артты.

Мод Бодкин «ұжымдық-мифологиялық» рух ұғымының негізінде психологиялық-әдебиеттік типология құруға әрекет жасады. Ол өткен ғасырдың 30-шы жылдары поэзиядағы архетиптік модельдерді ұжымдық дәстүр мен жеке өмірдің белгілері ретінде түсіндіруге талпыныс жасады. («Поэзиядағы архетиптік модельдер», 1934 жыл). Оның типологиясына Батыстың көптеген зерттеушілері сүйенді (Вейман, 1975: 200-204).

К. Леви-Стросс «Құрылымдық этнология» еңбегі арқылы Юнг пен Фрайдың архетиптік мифологиясына қарсы бола тұрып, мифті ұжымдық сананың негізгі мазмұны, тұрақты құрылымдардың негізі деп талдаған.

Мифтің архетиптілігін Э. Кассирер, К. Кереньи, Э. Ньюман, Г. Циммер, Ж. Дюран, Дж.Кэмпбелл, Д. Миллер және басқалар қолдады. Қазіргі ғылыми орта архетиптер теориясын ғалым Мирчи Элиаде (архетип – үлгі, еліктеу моделі (Элиаде, 1996: 210) еңбектері арқылы кеңінен тануда. Сонымен қатар, архетипті Сабина Шпильрайнның «мұраға қалған образдар», Дж.Кэмпбеллдің «тәжірибелер ізі» немесе Станислав Грофтың «пренатальды (туу алдындағы) матрицалар» түсініктері ғылыми кеңістікке кеңінен танымал деп ойлаймыз. Э. Самуэлстің зерттеулерінің арқасында біз этологтардың, биологтардың, нейрологтардың, структуралистердің, батыстың түрлі мектептері өкілдерінің (Самуэлс, 1997) зерттеу аясындағы алғашқы үлгі жайлы құнды ақпараттарға қол жеткізе аламыз.

Келтірілген мысалдарды қорыта айтқанда, философиялық-архетиптік ілім сан-алуан мектептер мен бағыттардан өтіп, ғылымға кең қанат жайды. Әдетте, Батыс ғылымында философиялық-архетиптік көзқарас әдебиеттен бөлек емес, қатар өмір сүреді.

Енді кезекте «архетип» ұғымының орыс әдебиеттануындағы зерттелу тарихына қысқаша тоқталып өтсек. Тарихи жағдайларға байланысты отандық ғылым және мәдениет Кеңес одағымен тығыз байланыста болғандықтан бізге «архетип» туралы негізгі

зерттеулер орыс әдебиеттанушыларының еңбегі арқылы жетіп отырды. Басқаша айтқанда, Кеңес одағының сүзгісінен өтіп отырған жұмыстар ғана қолжетімді болды. Алайда, бұл орыс әдебиеттанушыларының «архетип» теориясына көп үлес қоспады, іргелі зерттеулер жүргізбеді деген сөз емес.

XX ғасырдың ортасына дейін орыс ғалымдарының барлығы дерлік Платонның ізбасарлары болды деп айтуға негіз бар. Мысалы, М.В. Ломоносов логикалық ілімін «қарапайым идея» деп аталатын ұғыммен бастады (Ломоносов, 1952: 100). Сол сияқты Григорий Сковороданың [Реале, 1994: 470] «идея» жайлы тұжырымдарын айтуға болады. Мұның себебі, XIX ғасырдың басында университеттер мен рухани академиялардың философиялық курстарына Платон философиясын зерттеу пәні енгізілгеннен деп болжаймыз. Сол кезеңде көптеген журналдарда Платон туралы мақалалар жарияланып жатты. Мысалы, А.А. Григорьев (1822-1864) «бейсаналық шығармашылық» жайлы алғашқы зерттеулер жүргізіп, «аватар» атты жаңа терминді енгізді. Ғалым аватар терминін келесі үш пунктпен түсіндіруге тырысқан:

1) тұңғышқа бату, трансформация; көркем ойдың пайда болуы мен апогейі, бірқатар өзгерістерге ұшырауы;

2) дүниежүзілік әдеби ағза;

3) туғызушы «орталығы» бар әдеби дәуір.

«Ай астында ештеңе жаңа емес. Өнер жаңа дегенді білмейді, бірақ ол бесік жырындай ескіні біледі. (Григорьев, 1967: 240-243).

А.Ф. Лосев «Күнгілік мифологиясы» кітабында архетиптің пәлсапаға негізделген тұжырымдамасы мен қос таңба (немесе екінші дәрежелі таңба) ұғымын ұсынды.

Біз архетип теориясының қалыптасуындағы Юнгтің орнын төмендетуден де, асыра көрсетуден де аулақпыз. Тек «архетип идеясының» антикадан XX ғасырға дейінгі түрлі саладағы (әсіресе философиядағы) ізденістер мен түйсінудің «жалпы сұлбасын» жасауда Юнгтің теориясы орасан зор орын алатынын атап өткіміз келеді. Себебі, ол өзіне дейінгі архетипке қатысты барлық арналарды тоғыстыра отырып, оны психология, мифология призмасынан өткізген. Яғни, трансцендентті немесе таңғажайып деген түсініктерді адами өлшемге түсірген. Юнг «призмасынан» өткен архетип ғылымның әр түрлі саласындағы

«архетип идеясының» векторлық жолын көрсетіп берді. Олар:

- антикалық «арғыбастау»;
- тұрмыстағы (быть) «логостардың дәні»;
- платондық «эйдос»;
- августиндік құдайлық «сана»;
- Лейбництік «монад»;
- Канттық «интеллект-арғыобраз»;
- Гетелік «арғыфеномен»;
- В. Розановтық «сана схемасы»;
- П.Флоренскийлік «заттардың ноуманальді

дәндері»;

– Вяч.Иванов пен С. Булгакованың Юнгқа дейінгі ұжымдық бейсаналық аналогы ретіндегі «әлемдік жан», т.с.с.

Юнг пен оның жолын жалғастырушылардың психоаналитикалық сферасына еңбеген көптеген аспектілер бар. Сондықтан, архетип бастауларының ғылыми даму жолындағы «жалпы сұлба» тек тарихи-теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар, салалық (мамандандырылған) архетип теориясы үшін аса маңызды. Сол салалардың бірі, біздің жағдайымызда – әдебиет туралы ғылым.

Өткен ғасырдың соңғы ширегінде жарыққа шыққан «Батыстықойлаудың тарихы» атты іргелі еңбекте: «...батыстық дүниетаным антикалық оқулардағы архетиптік мазмұннан басталған және XX ғасырда Юнг пен оның мұрагерлерінің архетип теориясымен аяқталған...» – делінген. Антикадағы дүниетанудың ғылыми және көркемдік ерекшелігі зерттеушілерді әлі күнге дейін таңғалдырып келеді. «...Әлемді архетиптік принциптерге сүйене отырып түйсіну ешқашан өзгермек емес. Бұл тенденция гомерлік эпостан бастап, бүкіл грек мәдениеті жүріп өткен жолдан анық көрінеді... Оның түп төркінінде ғарышқа алғашқы болмыс немесе трансцендентті алғашқы ұстанымдар ретінде қарау жатыр (Тарнас, 1995: 9).

М. Элиаде атап өткендей, ежелгі платоншылар мен Блаженный Августиннің «архетип» туралы түсінігі Юнг және оның жолын жалғастырушылардың еңбектерінде түбегейлі өзгеріске ұшыраған. «Бүгінгі күні бұл сөз Юнгтің арқасында мүлде басқа мағынаға ие болды» (Юнг, Т.4: 30); «Екеуі (Платон мен Юнг) айтқан терминнің мағынасы емес, тек дыбысталуы ғана ұқсас» (Юнг, Т.4: 116). Кейін бұл пікірді басқа да ғалымдар қуаттады.

«Архе» сөзін гректер көбінесе, әрине эстетикалық категориядан қарағанда, «бастау» мағынасында пайдаланған. Сонымен қатар,

бұл сөзге кейде «принцип» мәнін де жүктеп отырған. Екеуін де белгілі бір «элементпен» жалғап айтқан. «Бастау» сөзіне от, су, жер, ауа сынды алғашқы бастаулардың арақатынасы арқылы қараған. Платонда «бастау» ұғымы алғашқы бастаулардан ажырап, жанға қатысты айтылады. Антикада «arche» дегеніміз алғашқы бастаулардың ауысу кезеңдерінің принциптерін анықтаса, Платонда оның өзі қалай пайда болды деген сұраққа жауап іздейді. Грек ғылымы үшін кез келген затқа: «бұл ешқандай басталусыз бұрыннан болған ба (көкке қатысты айтып отыр, – Автор), әлде қандай да бір басталудан пайда болған ба?», деген сұрақ қоюымыз керек.

Қорыта айтқанда, платондық идея жайлы оқулар архетип теориясының алтын қазығы болмаса да, оның түпбастауы екендігін, теорияның қалыптасуына өлшеусіз үлес қосқанын мойындау керек. Егер архетип теориясының «алтын қазығы» десек, тақырып аясы тарылып қалған болар еді. Сондықтан, «архетип идеясының» алғашқы анық белгілері және «дүниеге келу теориясы» антикалық философия мен мәдениетте жатыр деген тоқтамға келдім.

Тоқсан сөздің тобықтай түйіні, антика данышпандары иіріп берген жіпке әлемдік ғылым мыңжылдықтар бойы түрлі ойларды, концепциялар мен ұғымдарды маржандай тізген.

Архетиптің анықтамасы және мәдени-әдеби категория ретінде ғылыми айналысқа енуі

К.Г. Юнг «архетип» терминін ғылыми айналысқа енгізуді бірнеше кезең арқылы жүзеге асырды. Ол алдымен 1912 жылы «Либидоның метаморфозасы мен символы» атты кітабын жарыққа шығарды. Кітапта Зигмунд Фрейдтің ұстанымдарына қайшы келетін тұстар болғанмен, тұтастай алғанда фрейдизм бағытында жазылып шыққан болатын. Бұл еңбекте ғалымның болашақ жаңалығының алғашқы іргетасы қалана бастады деуге әбден болады. Мысал ретінде «қаһарманның архетиптік сапары», «айдаһармен айқас» концепцияларының алғаш сөз болғандығын атап өтсек те жеткілікті. Кітап 1916 жылы ағылшын тіліне аударылу барысында «Бейсаналық психология» атауын иеленген.

1916 жылы К.Г. Юнг «Archives de psychologie» журналына «Бейсаналық құрылымы» атты

мақала жазып, ұстазы З. Фрэйдпен ашық полемикаға түседі. Нақтырақ айтқанда, бейсаналықтың қалыптасуына түбегейлі қарсы шығады. Және өз жанынан жеке бейсаналықтан бөлек «ұжымдық психика» бар екендігін ұсынады. Оның дәлелі ретінде әлем халықтары мифтеріндегі ұқсастықтарды алға тартады. 1917 жылы «Бейсаналық процестердің психологиясы» атты кітап жарыққа шығып, «алғашқы образдардың» мәнін ашуға ұмтылыс жасалады. 1919 жылы 12 маусымда Лондон қаласында өткен «Британ психологиялық қауымдастық» симпозиумінде К.Г. Юнг «Архетип» сөзін алғаш рет «Инстинг және бейсаналық» атты баяндамасында қолданады. Баяндама сол жылдың қараша айында «British Journal of Psychology» журналында жарық көрді. Ғалым бұған дейін аталмыш ұғымды мәдениеттанушы Якоба Буркхард енгізген «Urbild» (алғашқы образ) сөзімен атап жүрген болатын. Баяндамашы бүкіл ұмытылған естеліктердің қоры – «жеке бейсаналық» жайлы айта келіп, «... біз «одан да терең» қабаттан «интуицияның» априорлы туа біткен формаларына, яғни архетиптерге тап боламыз» деп тұжырым жасаған. Жаңа атаудың сипатын беруде: «Инстинктер мен архетиптер біртұтас «ұжымдық бейсаналықты» құрайды. Мен оны «ұжымдық» деп атаймын, өйткені жеке бейсаналықтан айырмашылығы, ол ... әмбебап және үнемі пайда болатын элементтерден тұрады. Инстинкт көпшілікке ортақ, яғни әмбебап және үнемі пайда болатын құбылыс, жеке тұлғаға ешқандай қатысы жоқ. Бұл тұрғыдан архетиптер инстинкттерге ұқсас және олар сияқты ұжымдық құбылыс...» (Юнг. Т.8) – деп салыстырмалы анықтама береді.

Карл Гюстав Юнг бейсаналықты екіге бөліп қарастырады. Жоғарғы қабаты әр адамда әртүрлі. Себебі, ол әркім өзінің әлдеқашан ұмытқан, «күштеп көміп тастаған» естеліктер көмбесі. Өмір жолындағы санасына әсер еткен және санасына әсер етуге әлі жетпеген психикалық процестер екенін айтады. Жеке бейсаналық одан да терең – түпсанаға табан тірейді. Түпсана – жеке түсініктермен қалыптаспайтын, өмір бойы жинаған тәжірибеге қатысы жоқ, туа бітеді. Бұл қабатты «ұжымдық бейсаналық» деп атай отыра, «ұжымдық» деген сөзді бір мазмұн мен бір әрекет түрінің кез келген заманда, кез келген адамда болатындықтан таңдағанын айтқан.

Ендігі кезекте «архетип» ұғымының анықтамасын нақтылап алсақ. Нәтижелі жұмысқа қол жеткізу үшін екі бағытта ізденістер жүргіздік. Оның алғашқысы ғылыми ортада аса беделді деген сөздіктер мен энциклопедиялардағы анықтамалары, екіншісі, Карл Густав Юнгтің ғылыми еңбектеріндегі архетипке берген анықтамалары. Барлық ережелер мен анықтамаларды біріктіріп, өзіміздің тұжырымымызды ұсынуды мақсат тұттық.

Энциклопедиялардағы, танымал ғылыми сөздіктердегі анықтамалар жалпылай айтқанда біртектес. Алайда, әр жылдары жарық көрген анықтамалардан архетип ұғымының таралу, даму деңгейін, аясының кеңеюін, ғылыми ортадағы түрлі көзқарастар қақтығысын байқауға болады. Кеңес заманында және тәуелсіздік жылдары жарық көрген ғылыми сөздіктер мен энциклопедиялардағы мәліметтерді салыстыра отыра, барлығына ортақ үш сипатты анықтадық. Олар:

- түпнұсқалық (бастапқы);
- қайта жаңғыра алу (қайталану);
- үлгілік (идеалды).

Адам жанына терең із қалдырған алғашқы әрекеттің әсері кейін архетип ретінде өз салдарын көрсете береді. Бейсаналық тұрғыда қорғаныш, шешім қабылдау, образ түрінде ояну, т.с.с. әрекеттердің саны шексіз. Оның басы мен соңын анықтау мүмкін емес. Тіпті екеуі бірігіп, біртұтас дүниеге айналып кеткен. Алғашқы образдан шексіз көшірме нұсқалар пайда болған. Олардың әрбірі әрдайым көрініп отырады. Көрінген сайын алғашқы нұсқадан алыстай береміз. Сондық қасиетімен архетип көптеген зерттеушілерді қызықтырады. Оның түбегейлі ашылмағандығы, сусымалылығы аналитиктердің сан алуан бағытта адасуына соқтырды.

Архетипті тәжірибелік тұрғыда зерттеу мүмкін еместігін айтқан ғалымдар жоқ емес. Мысалы, ғалым М. Бекетов «Архетип» атты альманахта оны тәжірибелік тұрғыда зерттеу мүмкін еместігін айтқан (Архетип, 1996: 25). Архетипті гносеологиялық тұйық ретінде қарау керек пе деген сұрақ бізді де мазалағаны рас. Сонда оны тек аналитикалық талдауға көнбейтін интуиция арқылы айта аламыз ба? Бұл феноменнің бар екендігінің ешқандай дәлел-дәйегі жоқ деген пікірдегі М. Гаспаров: «себебі, ешкім ешқашан архетиптердің түпкі тізімін жасай алмады, ал бұнсыз анализ

жасау мүмкін емес» [Гаспаров, 1996: 7], – деп жазған. Ал шындығында, егер «түпкі тізім» керек болса, К.Г. Юнг оны сәтті құрастырып, оның жолын жалғастырушылар ғылымға мызғымастай бекітіп кеткен. Қанша уақыт өтсе де әдебиеттану ғылымы сол тізімдегі «Өзділік», «Анима», «Анимус», т.б. мың сипатты келбетін темірқазықтай айналып жүр.

Архетип теориясының перспективасы мен оның әдеби анализде қолданылуының болашағы бұлыңғыр деген пікірді ғалым С. Аверинцев те айтқан (Аверинцев, 1970). Бірақ ол аталмыш пікірін 1958 жылы шыққан М. Бодкиннің «Поэзиядағы архетиптік үлгілер» кітабына орай ғана айтқан болу керек. Себебі, кейінгі еңбектерінде жоғарыда айтқанына кереғар «архетип теориясының болашағы зор болуы мүмкін» деген болжамдары кездеседі.

Бізді қызықтыратын сұрақ: архетиптер тізімі осымен шектеле ме? Әлде, әдебиетте (мәдениетте) «ұйқыда» жатқан жаңа ілкі образдар ояна ма? Немесе бұған дейін ескерілмей келгендері анықтала ма? Меніңше, біз осы тұрғыдан зерттеулер жасауымыз керек. Біз ол үшін К.Г. Юнгтің зерттеулеріне табан тіреуіміз керек. Бірақ, оны абсолют ретінде қабылдамаған жөн.

Бүгінгі таңда, «архетип» ұғымының танымалдығы артып келе жатқан кезеңде, біздің көз алдымызда жаңа ғылыми бағыт бой көрсетіп келеді. Ол архетиптің теориясы мен практикасын әдебиеттің, мәдениеттің, психологияның, саясаттың, әлеуметтанудың, тарихтың, философияның, дінтанудың, т.с.с. құбылысы ретінде зерттейтін бағыт. Бұның дәлелі ретінде аталмыш мәселеге қатысты ғылыми жұмыстардың саны артуын ғана емес, архетип ұғымының энциклопедиялар мен сөздіктерде заңды орын алғанымен көрсетуге болады. Бұл дегеніңіз аталмыш ұғым қазіргі білім жүйесіне деңдеп енген деген сөз. Әрине, олардың ішінде көптеген олқылықтар мен әлсіз мәліметтер жоқ емес. Дегенмен, өткен ғасырдың жетпісінші жылдары жарық көрген әдебиет теориясы, әдеби, философиялық, саяси, психологиялық сөздіктерде архетип жайында бір ауыз сөз жоқ болатын. Қазір бұл ұғымнан ешбір сөздік айналып өтпейтін болды.

Мәліметтің сөздікке енуі бар да, оның сапасы қандай деген мәселе тағы бар. Жиі кездесетін мәселенің бірі – әдебиеттегі архетип ұғымын (әдеби сөздіктерде міндетті болса да) Юнгтің психоаналитикалық пікірлерімен шатастыру.

Кейбір сөздіктерде қолданбалы медицинадағы, биологиядағы архетиптің анықтамалары жүр. Сәтті жазылған анықтамалар да жоқ емес. Солардың бірі – 1991 жылы шыққан «Философиялық сөздік». Сөздікте архетиптің ең маңызды сипаттары: матрицалығы және қайталануға бейімділігі айтылған.

«Юнгтің көзқарасында «архетиптік матрица» қиял мен шығармашылық ойлау қызметін қалыптастыратын априори ретінде түрлі халықтардың ертегілеріндегі, мифтеріндегі қайталанатын мотивтердің болуын, әлем әдебиеті мен өнеріндегі «мәңгілік» образдардың кездесін түсіндіреді» [25, 33].

Аталмыш сөздікте архетипті арғыобран бен идея түсінігінде көрсетуге баса назар аударылғанын байқаймыз. Ал әдеби энциклопедия-сөздік мақалаларында да басымдылық көбіне архетиптің «алғашқылық», «бейнелік» сипаттарына салынады.

Архетип анықтамасы тұңғыш рет 1978 жылы «Әдеби энциклопедияға» енгізілген екен. Бірақ ондағы анықтаманың әдебиетке қатысы шамалы. Теориялық бөлігінде Юнгтің концепциясын, тәжірибелік бөлігінде архетиптің мифология мен фольклордағы кең таралғанын жазған. Аталмыш пәнді зерттегендер деп философ ретінде Платонды, психоаналитик ретінде Фрейд пен Юнгті, дәстүрлі-мифология сыны өкілдері ретінде Леви-Строссты көрсеткен. Жалпы материал Аверинцеваның мақаласынан алынғаны байқалады. М. Бодкин, Н. Фрай, т.б. ғалымдардың аты-жөні мүлде айтылмайды.

1987 жылғы әдеби-энциклопедиялық сөздікте архетиптің «алғашқы образ», «үлгі» сипаттарынан бөлек, мәдени-психологиялық қырын атап көрсеткен. Атап айтқанда, көркем шығармада белсенді көрінетін мотивтер мен олардың тәртібі, тұрақты психологиялық әмбебап схемалар жайлы сөз болады. Әдебиеттегі архетиптер – негізінен мотивтер мен сюжеттер деген ой айтады. Менің ойымша, анықтаманың аясы тарылып қалған. Баспа әдеби энциклопедия болғандықтан кәсіби тұрғыдан келген дұрыс. Архетип табиғатының құндылықтары ашылмаған. Мақаланың авторы көрсетілмеген екен. Алайда, жоғарыда айтқан 1970 жылы шыққан сөздіктегі Аверинцеваның мақаласынан туған тұжырым деп болжадым.

2001 жылы жарық көрген терминдер мен ұғымдардың әдеби энциклопедиясындағы Г. Якушеваның архетип жайлы түсініктемесінде кереғар тұстар бар. Ол архетипті «ілікіобраз»

ретінде атап, келесі абзацта образ емес, «схема» деп көрсеткен (Якушева, 2001: 59-60). Бірақ, біз назарымызды оған емес, келесі маңызды дүниеге аударуымыз керек. Г. Якушева өзіне дейінгілер сияқты Юнгтің ілімінің ізімен кетпей, архетипті «шығарманың эстетикалық құндылығын анықтайтын фактор» ретінде жазған. Бір қызығы, дәл осындай сипаттама ағылшын тілінде жарық көрген бір энциклопедияда (Dictionary of Literary Terms, 2001: 19) кездеседі. Ол жерде архетиптің қайталануға бейім негізгі әрекет, сипат немесе образ, мотив екендігі айтылып, оның шығарманың эстетикалық құндылығын анықтайтыны жазылған. Ал әмбебап архетиптік мағыналар корпоративтік зерттеулерге жаңа мүмкіндік ашатыны жайлы Г. Якушеваның анықтамасында жоқ.

Батыстың әдеби сөздіктері кең тынысты әрі еркін талдауларымен ерекше. Олар архетипті тек сюжет, мотив немесе «мәңгілік» образ ретінде ғана емес:

- «символ, тақырып, әрекет алаңы, типтік мінез»;
- нарративті схемалар, мінез немесе образдар түрі»;
- «мәдени және тарихи шекараларда қиылысқан арнаулы символдық модельдер мен мотивтер кешені»;
- «әмбебап фигура, мінез, индивид, әрекет немесе образ»;
- «типтік немесе қайталанатын образ, мінез, нарративті модель, тақырып немесе әдебиеттің басқа да құбылыстары», т.б. ретінде қарастырған.

Кез келген тілге өзгеріссіз аударылатын, шекара талғамайтын терминдер бар. Солардың қатарына «архетип» ұғымын да жатқызуға болады. Оның сөздіктердегі түрлі анықтамаларын салыстыра келе, келесі ортақ сөздердің тізбегін көруге болады:

- «арғыобраз», «алғашқы образ», «идея»;
- «бастапқы форма», «үлгі»;
- «модель»;
- «символдық формула», «модель, түпкіобраз».

Барлық сөздіктер бұл тұжырымдаманы К.Г. Юнг енгізгенін көрсете отырып, оның түрлі анықтамаларын келтірген. Біз оның барлығын бір арнаға тоғыстырып, зерттеу тақырыбымыздың терминіне қатысты келесі тұжырымдарды іріктеп алдық.

1) ұжымдық бейсаналықтағы алғашқы образдардың қандай да бір құрылымы

және түсініктен тысқары символдық ой категориялары;

2) мазмұны барлық жерден бар абсолютті жалпылық болып табылатын ұжымдық бейсаналықта орналасқан ең ежелгі және ең жалпы ортақ адамзат түсінігі; «Барлық жерде өмір сүре алатын» мотивтер мен олардың комбинациялары.

3) бейсаналық түрде іске асырылатын және архаикалық рәсімдерде, мифте, символда, сенімдерде, психикалық іс-әрекет актілерінде, сондай-ақ қазіргі заманға дейінгі көркем шығармашылықта белгілі бір мазмұнға ие болатын тұрақты әмбебап психикалық схемалар (фигуралар);

4) барлық психикалық процестер мен толқыныстардың өзегінде жатқан ұжымдық бейсаналықтың құрылымдық элементтері; идеялар әлемі;

5) «алғашқы образ» – «архетиптер» арқылы іске асырылатын адамзат тәжірибесінің ең терең және ең құнды қоры;

6) ми құрылымындағы елестету мүмкіндігіне ие кодталған «ұйқыдағы ой формалары». Әр халықтың шығармашылық рухын, сезімдері мен құндылықтарын қалыптастырады;

7) индивидтің туа біткен ерекше әрекеттерін инстинкт деп атайды, бұны архетип деп атауға да болады;

8) жалпы идеялар немесе ақыл-ой принциптері;

9) бейсаналықтың мәні айқын бейімділікпен көрінетін қандай да бір алғашқы бейне. Барлығына түсінікті, бәріне тән, барлығымен айтылады және жасалады;

10) ұжымдық-бейсаналықтағы құрылымдық схемалар, образдардың құрылымдық алғышарттары психикалық энергияның шоғыры ретінде;

11) мифологияда да, өнерде де оның тарихи дамуының барлық кезеңдерінде көрінетін адам қиялындағы тұрақты және қарапайым «схемалар» немесе «формулалар»;

12) биологиялық тұқым қуалайтын бейімділіктер;

13) психикалық реакцияның алғашқы түрі;

14) белгілі бір мотивтерді тудыратын негізгі фигуралар немесе заттар-символдар жиынтығы;

15) шығармашылық энергияның шоғыры;

16) шығармашылық материалды қалыптастыру принципін қадағалауға қызмет ететін қандай да бір доминантты құрылымдар;

17) жанның инстинктивті күштерін реттейтін формалар мен категориялар. Ең айқын әрі қуатты идеялар қай кезеңде болмасын архетиптерден шыққан. Басқаша айтқанда, бұл инстинктивті мінез-құлық үлгілері;

18) «интуицияның» априорлық, туа біткен түрлері; түсіну тәсілін анықтайды;

19) адамның қабылдау және түсіну тәсілдерін өзіндік адами қалыпқа мәжбүрлі сәйкестендіру;

20) «түсінудің» типтік тәсілдері (мифологиялық сипаты жоқ болса да);

21) типтік өмірлік жағдайлар қанша болса, олар да сонша;

22) констеллирлік архетиптер (салыстырмалы түрде көп адамдарда пайда болатын невроздар) және белсендірілген (реактивтендірілген) архетиптер (бұрын оқыған ойды бейсаналық түсіну), яғни атадан балаға мұра болып келе жатқан ойлау құрылымы;

23) тұрақты жұмыс істейтін автономды факторлар;

24) шарықтаған қиялдың өзін шектеп, оның қызметін белгілі бір категориялар ішінде ұстап тұра алатын идеяның туа біткен мүмкіндіктері. Тарихта үнемі қайталанып отыратын және шығармашылық қиял бар жерде көрінетін түпнұсқа сурет, яғни мифологиялық фигура;

25) бір типтегі сансыз әсердің психикалық қалдығы (түнбасы);

26) адамның түсінігін долбармен қалыптастыратын тұрақты схемалар (Dictionary of Literary Terms, 2001: 68).

Бұл К.Г. Юнгтің «архетип» ұғымына қатысты жазған анықтамалардың бір парасы ғана. Толық тізім әлдеқайда көп. Егер біз осы анықтамалардың барлығын жалпылайтын болсақ: *Архетип* – бұл адамның барлық тәжірибелерінің шоғыры (бейімділік, көзқарас, дәстүрлер, қалыптар, типтік өмірлік жағдайлар және т.б.) және *психикалық өмірдің көрінісі* (барлық психикалық процестер мен әсерлердің мүмкіндіктері, бейімділік, елестету мен қиялдаудың туа біткен формалары, идеялар және шығармашылық қиялдың кез келген көрінісі).

Бұл дегеніміз – архетиптер тек психика айналасында ғана емес, физикалық, әлеуметтік, лингвистикалық, эстетикалық және рухани салаларда да көрінеді деген сөз. Архетиптер – бұл жүздеген жылдар бойы табиғаттың сыртқы бейнелерінің адамның санасы мен жан дүниесіне сіңуінен қалыптасқан сіз бен біздің психологиялық шындығымыз. Сонымен қатар,

архетиптер дегеніміз – бұл адамның ішкі жан әлемі мен санасы біртіндеп қалыптастырып алған алғашқы образдар. Сондықтан да архетип қанша уақыт өтсе де өзгеріссіз қала бермек.

К.Г. Юнг «архетип» ұғымынан басқа, психиканың негізгі әмбебап құрылымдары – архетиптік паттерндерді анықтады. Архетиптік паттерннің алғашқы тілі – мифтердің бейнелі тілі еді және ол қай заманда болмасын өзгеріссіз қалған-тын. Сондықтан бұны адам өмірінің негізгі паттерні ретінде қарастыруға болады деген тұжырым жасады. Ол ноуменалді архетип пен феноменальды архетиптік образды ерекше атап өтті. Ең маңызды мифологиялық архетип немесе архетиптік мифологем ретінде ол:

- Ана (мәңгілік және өлмейтін бейсаналық күш),
- сәби (ұжымдық бейсаналықтан жеке сананың оянуы),
- көлеңке (бейсаналық бөлігі, ол тұлғаның көлеңкелі жағы болуы мүмкін),
- анима (анима) (тұлғаның қарама-қарсы жыныс образындағы бейсаналық бастаулары),
- данышпан (қартайған кезде адам жанының саналы және бейсаналық қабаттарын үйлестіретін жоғары рухани синтез) архетиптерін атап көрсеткен.

Сонымен қатар,

- персона, эго (қаһарман),
- пуэр (мәңгілік жастық),
- трикстер (айлакер),
- көпмағыналы жануар,
- емші,
- өзділік архетиптері де бар.

Осы ретте бірнеше архетиптік әрекеттерді де атап көрсетуге болады:

1) бір өмірлік (жас) кезеңнен екіншісіне өтуге көмектесетін *инициация* (арнаулы рәсім). Мұндай жағдайдағы кез келген әрекетке адам аса маңызды рәсімдік, салт-дәстүрлік мазмұн береді. Дәрігердің (шаманның) шамадан тыс қорқыныштары мен азап шегу қиялы, жалғыздық сезімі, жаңадан дүниеге келу немесе жаңа күйге ауысу бейнелері және жол көрсететін, бағыттайтын галлюцинациялар – мұның бәрі де осы жағдайға сәйкес келуі мүмкін.

2) *Теменос* (оқшауланған шіркеу аумағын білдіретін грек сөзі) немесе шектеулі кеңістік, бұл адам өміріне өзгерістер енетін кезде жеке бастың күрделі мәселелері жасырынатын және

жан тыным табатын, тыныштық сезімі пайда болатын жер.

3) *Құлдырау*. Бұл жағдайда көбіне сананың депрессиялық күңгірттеуі немесе сананың сарсаңға түсуі, бұрын-соңды сезіп-білмеген тұлға көріністеріне күйзеліп, бағыт-бағдардан адасуы.

4) *Тастанды*, Геркулес, Мұса, Иса және т.б. туралы мифтер көрсеткендей, жаңа күштің (өмірдің) пайда болуы алғышарты негізіндегі бөлініп қалу, жалғыздық немесе дәрменсіздік арқылы етене таныс сезімдер.

Жалпы көркем шығармашылықты ғылыми шығармашылықпен салыстыра келе, белгілі философ, мәдениет философиясы мен эстетиканың білікті маманы М.С. Каган көркем образдың пайда болу әдістерін:

- портреттік, жинақтаушы, өмірге ұқсас, шындыққа ұқсас, реалды элемент;
- шындықты біріктіруден пайда болатын фантастикалы образдар деген түрлерге бөлген.

Ғалым пікіріне сүйенсек, көркем образ бір сәттік, бір мезеттік көрініс емес, оның образға айналуы қандай да бір кеңістік пен уақыт аралығында пайда болып тұрақталады немесе идеалды образға айналады.

Идеалды-образдылықты тарихи танымның логикалық құрылымынан ажыратып, оны мәдениет концептісінен туындайтын өнер саласы бойынша анықтау дүниені танып-білудің ерекше бір парадигмасы деп тұжырымдауымызға негіз бар. Яғни, осы тұста образды бейнелеудің ерекшеліктерін атай отырып, оның анықтамасын шартты түрде былай дәйектеуімізге болады:

- әлемді түйсіну мен танудың ғылыми емес парадигмасы;
- ғылымнан гөрі мәдениет пен өнердің құрылымындағы орталық ұғымдардың бірі;
- символ ұғымымен генетикалық тұрғыдан байланысты ұғым;
- сезімдік танымдағы инструменттердің бірі және т.б.

Демек образ дегеніміз – дүниетанымның ғылыми емес параметрлерін өнердің көркемдік-символдық тұрғысынан бейнелеуіндегі алғашқы және негізгі үдеріс деп тұжырымдауымызға болады.

Осыдан образ дүниенің тура көшірмесі болып келетін бейнесі еместігін және оны мақсат етпейтіндігін ескере отырып, оның тек қана өнер үшін қажетті инструмент екенін

байыптауға тиіспіз. Мәселен, «әлемнің ғылыми картинасы» деген таным парадигмасының басты модусын көркемдік танымға баламалық түрде ұсынсақ, «дүние образы» деген ұғым алға шығады. Осы тұста Мартин Хайдеггердің «дүние суреті (картинасы)» немесе «дүние образы» ұғымы ойға оралады. Ол: «Дүние образы», немесе картинасы, дегеніміз не? Мұнда «дүние» дегеніміз нені білдіреді? Және де мұнда «образ» дегеніміз – нені білдірмек?», – деген сұрақтарға терең жауап бере келе, «Дүние образы, егер бұл сөздерді мәнді мағынасында түсінер болсақ, дүние туралы бізде қалыптасқан әлдеқандай бір образды емес, образ ретінде біз танып-білген дүниені білдіреді» (Хайдеггер, 2008: 239), – дейді. Яғни, адам өз мұқтаждықтарын біліміне, ақыл-ойына, мүмкіндігіне орай, дүние образын өзі қалыптастырады, өзі жасайды.

Біз қарастырып отырған мәселемізге орай, осы тұста образ бен архетип арасында қандай

логикалық байланыс бар деген сауалдың туындауы да заңды. К.Г. Юнг тұжырымдағандай, архетип дегеніміздің өзі археобраздар немесе алғашқы образдар дегенді білдіреді: «Өзім «архетиптер» немесе «алғы образдар» деп атап жүрген «көненің қалдықтарына» түс көру психологиясы мен мифологиядан жеткілікті білімі жоқ адамдар әртүрлі сын айтады. Көбісі «архетип» терминін дұрыс түсінбейді – белгілі бір мифологиялық образдар немесе сюжеттер деп біледі. Ал бұлар, алайда саналы меңгерілген түсініктер ғана және олар жөнінде өздерінің құбылмалығымен ұрпақтан мұра болып берілуі мүмкін дегеніміз қисынсыз болар еді», – дей келе өз ойын былай жалғастырады: «Архетип бір орталықтық идеяның айналасында осы түсініктердің қалыптасу тенденциясында көрініс табады: түсініктер детальдармен айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін, бірақ түп негізінде жатқан идея өзгерместен қалады» (Юнг, 2006: 352).

Әдебиеттер

1. Scott.Hermetica, I, 140.
2. De opificio mundi, I, 69
3. Adversus haereses, II, 7,5
4. Юнг 1997б, 65
5. Юнг 1997а, 215-216.
6. Краткая философская энциклопедия. – М.: АО «Издат. Группа «Прогресс»», 1994. – 575 с.
7. Платон. Государство: Сократ, Главкон, Полемах, Фрасимах, Адимат, Кефал: 7 т. /пер. А.Н.Егунов // Древнегреческая философия: от Платона до Аристотеля [сочинения] пер. с древнегреч. – М., 1999. – С. 91-438.
8. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 2. – СПб: ТОО «Петрополис», 1994. – 368 с.
9. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3. – СПб: ТОО «Петрополис», 1994. – 368 с.
10. Эпштейн М.Н. Образ художественный // Литературный энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 750 с.
11. Беркли Дж. Трактат о принципах человеческого знания: сочинения. – М.: Наука, 1978. С. 152-247
12. Спиноза Б. Этика, доказанная в геометрическом порядке / Б.Спиноза. – М.; Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1932. – 222 с.
13. Мелетинский Е.М. О литературных архетипах. (Чтения по истории и теории культуры, фонд культурная инициатива. Вып. 4.) – М.: Рос.гос.гуманитарн. ун-т., 1994. – 136 б.
14. Вейман Р. История литературы и мифологии. – М.: Прогресс, 1975. – 344 с.
15. Элиаде М. Аспект мифа. – М.: «Инвест-ППП», СТ «ППП», 1996. – 240 с.
16. Самуэлс Э. Юнг и постюнгианцы. Курс юнгианского психоанализа. – М.: Че Ро, 1997. – 416 с.
17. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. Т. 1. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 620 с.
18. Григорьев Ап. Литературная критика. – М.: Художественная литература, 1967. – 631 с.
19. Тарнас Р. История Западного мышления («Страсти Западного ума»). – М.: КРОН-ПРЕСС, 1995. – 356 с.
20. Элиаде М. Космос и история. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
21. Юнг К.Г. Структура и динамика психики // Собр. соч. Т. 8.
22. Архетип. Культурологический альманах. – Шадринск, 1996. Вып. 1. – 70 с.

23. Гаспаров М. Отзыв официального оппонента о докторской диссертации И.С.Приходько «Мифопоэтика Александра Белого» (ВГУ, 1996) // Филологические записки, 1997. №8.

24. Аверинцев С. «Аналитическая психология» К.Г.Юнга и закономерности творческой фантазии // Вопросы литературы, 1970.

25. Архетип // Философский словарь. Под. Ред. И.Фролова. 6-е изд. Перераб. И доп. М., 1991. – С 33-34.

26. Якушева Г. Архетип // Литературная энциклопедия терминов и понятий. Под. Ред. А.Н.Николюкина. – М., 2001. – с. 59-60.

27. Dictionary of Literary Terms. Ed. J.T. Shipley.L., 1970.

28. Хайдеггер М. Исток художественного творения / пер. с нем. Михайлова А.В. – М.: Академический Проект, 2008. – 274.

29. Юнг К.Г. Человек и его символы / пер. Сиренко И.Н.; Сиренко С.Н.; Сиренко Н.А.; – М.: Медко С.Б., «Серебряные нити», 2006. – 352 с.

References

1. Scott.Hermetica, I, 140.
2. De opificio mundi, I, 69
3. Adversus haereses, II, 7,5
4. Ынг 1997b, 65
5. Ынг 1997a, 215-216.
6. Kratkaia filosofskaia ensiklopedia. M.: AO «Izdat. Grýppa «Progres»», 1994. – 575 s.

7. Platon. Gosýdarstvo: Sokrat, Glavkon, Polemarh, Frasmah, Adimat, Kefal: 7 t. /per. A.N.Egýnov // Drevnegrecheskia filosofia: ot Platona do Aristotela [sochinenia] per. s drevnegrech. – M., 1999. – S. 91-438.

8. Reale Dj.,Antiseri D. Zapadnaia filosofia ot istokov do nashih dnei. T. 2. – SPb: TOO «Petropolis», 1994. – 368 s.

9. Reale Dj.,Antiseri D. Zapadnaia filosofia ot istokov do nashih dnei. T. 3. – SPb: TOO «Petropolis», 1994. – 368 s.

10. Epshtein M.N. Obraz hýdojestvennyi // Literatýrnyi ensiklopedicheski slovar. – M.: Sovetskaia ensiklopedia, 1987. – 750 s.

11. Berkli Dj. Traktatoprinsipahchelovecheskogo znania: sochinenia. M.: Naýka, 1978. S. 152-247

12. Spinoza B. Etika, dokazannaia v geometricheskom porádke / B.Spinoza. – M.; L.: Gosýdarstvennoe sosalno-ekonomicheskoe izdatelstvo, 1932. – 222 s.

13. Meletinski E.M. O literatýrnyh arhetipah. (Chtenia po istorii i teorii kúltýry, fond kúltýrnaia inisiativa. Vyp. 4.) – M.: Ros.gos.gýmanitarn. ýn-t., 1994. – 136 b.

14. Veiman R. Istoria literatýry i mifologii. – M.: Progres, 1975. – 344 s.

15. Eliade M. Aspekti mifa. – M.: «Invest-PPP», ST «PPP», 1996. – 240 s.

16. Camýels E. Ынг i postýngiansy. Kýrs iýngianskogo psihoanaliza. – M.: Che Ro, 1997. – 416 s.

17. Lomonosov M.V. Polnoe sobranie sochineni. T. 1. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1952. – 620 s.

18. Grigorev Ap. Literatýrnaia kritika. – M.: Hýdojestvennaia literatýra, 1967. – 631 s.

19. Tarnas R. Istoria Zapadnogo myshlenia («Strasti Zapadnogo ýma»). – M.: KRON-PRESS, 1995. – 356 s.

20. Eliade M. Kosmos i istoria. – M.: Progres, 1987. – 312 s.

21. Ынг K.G. Strýktýra i dinamika psihiki // Sobr. soch. T. 8.

22. Arhetip. Kúltýrologicheski álmanah. – Shadrinsk, 1996. Vyp. 1. – 70 s.

23. Gasparov M. Otzyv ofisialnogo oponenta o doktorskoj dissertatsii I.S.Prihodko «Mifopoetika Aleksandra Beloga» (VGÝ, 1996) // Filologicheskie zapiski, 1997. №8.

24. Averinsev S. «Analiticheskia psihologia» K.G.Ынга i zakonomernosti tvorcheskoj fantazii // Voprosy literatýry, 1970.

25. Arhetip // Filosofski slovar. Pod. Red. I.Frolova. 6-e izd. Pererab. I dop. M., 1991. – S 33-34.

26. Iakýsheva G. Arhetip // Literatýrnaia ensiklopedia terminov i ponáti. Pod. Red. A.N.Nikolúkina. – M., 2001. – s. 59-60.

27. Dictionary of Literary Terms. Ed. J.T. Shipley.L., 1970.

28. Haidegger M. Istok hýdojestvennogo tvorenia / per. s nem. Mihailova A.V. – M.: Akademicheski Proekt, 2008. – 274.

29. Ынг K.G. Chelovek i ego simvoly / per. Sirenko I.N.; Sirenko S.N.; Sirenko N.A.; – M.: Medko S.B., «Serebránnnye niti», 2006. – 352 s.

Мирзахметов А. А.

Евразийский Национальный университет
имени Л.Н.Гумилева
г. Нур-Султан., Казахстан
e-mail: mirza_achmet@mail.ru

АРХЕТИП И «ПОДСОЗНАНИЕ» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТВОРЧЕСТВЕ

В статье раскрывается явление «архетип» как идея, систематизируются основные тенденции и понятия. Он является одним из важнейших субстанций в нашей историко-культурной памяти. Введение этого понятия в научный оборот приобретает терминологический характер, оно связано с именем известного шведского ученого К. Г. Юнга.

Автор статьи также обращает внимание на важные выводы исследователей до К.Г. Юнга. Это понятие, восходящее к античной философии, обычно происходит от понимания «эйдоса», о котором говорил Платон. Также он встречается во взглядах Бл. Августина. С помощью сравнений выявляется то, что мнение таких мыслителей, как И. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Ф.В.И. Шеллинг, созвучно мнению названных исследователей. Из научной концепции XX века в «архетип» также проиллюстрированы высказывания Э. Дюркгейма и Л. Леви-Брюля «коллективное понятие», Ф. Бастиана «простые идеи» или «первоначальное понимание».

Было сделано много научных суждений о связи сознание-подсознание-интуиция в художественном творчестве. Исследователи-теоретики стремились анализировать и объяснять различными способами, что информация в памяти в определенной степени является подлинной для произведения искусства. В результате этих стремлений были сделаны ценные выводы.

Ключевые слова: архетип, идея, тенденция, концепция, бессознательное, миф, образ, сюжет.

Mirzakhmetov A.A.

L.N. Gumilyov Eurasian
National University,
Nur-Sultan, Kazakhstan
e-mail: mirza_achmet@mail.ru

ARCHETYPE AND «SUBCONSCIOUSNESS» IN LITERARY WORKS

The article reveals the phenomenon of «archetype» as an idea, systematizes the main trends and concepts. It is one of the most important concepts in our historical and cultural memory. The introduction of this concept into scientific circulation takes on a terminological character, associated with the name of a famous Swedish scientist C. G. Jung.

The author of the article also draws attention to the important conclusions of researchers before C.G. Jung. This concept, which goes back to ancient philosophy, usually comes from the understanding of "eidos", that Plato spoke about. It is also found in the views of St. Augustine. With the help of comparisons, it becomes obvious that the opinion of such thinkers as I. Kant, G. V. F. Hegel, F. V. I. Schelling is in tune with the opinion of these researchers. From the scientific concept of the twentieth century, the "archetype" also illustrates the statements of e. Durkheim and L. Levi-Bruhl "the collective concept", F. Bastian "simple ideas" or "initial understanding".

Many scientific arguments have been made about the connection of consciousness-subconsciousness-intuition in artistic creativity. Theorists-researchers have done their best to analyze and explain in various ways that information in memory is, to a certain extent, authentic for a work of art. As a result of these efforts, valuable conclusions were drawn.

Keywords: archetype, idea, trend, concept, unconscious, myth, image, plot.